

PROF. DR. NÜZHET ŞAKİR DİRİSU'NUN GÖZÜ İLE BURSA KAPLICALARI

Thermal Springs of Bursa through Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu's Perspective

Engin Kurt¹

¹Assist. Prof. Engin KURT, Gülhane Military Medical Academy Medical Faculty, Department of Medical History and Ethics

ÖZET

Türkiye jeolojik yapısı ve arazisinin morfolojik durumunun etkisi ile maden suları ve kaplıcalarca zengin bir kaynağa sahiptir. Yurdumuzdaki bu değerli kaynakların sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Bursa, şifalı sular ve kaplıcalar yönünden tarih boyunca son derece zengin bir şehir olma özelliğini her zaman korumuştur.

Bursa, Roma döneminden itibaren şifalı suları ile ilgi çekmiştir. Roma imparatorları Traianus (98-117) ve Hadrianus (117-138) dönemlerinde Bursa'da çeşitli yapıların yapıldığı ve Justinianus (527-565) zamanında da Çekirge'de hamamlar yapıldığı bilinmektedir. Bizans döneminde de hamam ve şifa kaynağı ılıcaların yapımına devam edilmiştir. Osmanlı döneminde ise Bizans devrinden kalan hamamların onarımı yapılmış ve ilave yeni kaplıcalar inşa edilmiştir.

Bu makalede Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu'nun 17-19 Eylül 1929 tarihinde yapılmış olan III. Milli Tıp Türk Kongresi'nde ele aldığı Bursa Kaplıcaları'na onun gözü ile bakılarak değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nüzhet Şakir Dirisu, Bursa, Kaplıca.

ABSTRACT

Turkey is a very rich country about mineral water and thermal spring due to its geology and morphological structure. The number of these sources in our country are not absolutely known yet. However, Bursa has been keeping its fame on her thermal spring and curative water during history. Bursa has been attracted attention because of its curative water since the Roman Empires. It is known that some structure were built in Bursa in the period of Emperor Traianus (98-117) and Hadrianus (117-138). Additionally, baths were built in Çekirge District of Bursa during the Emperor Justinianus (527-565). New baths and curative water structure had been continuously built during the Byzantine Empire. On one hand, Ottoman Empire tried to keep and repair the rest of Byzantine Empire, on the other hand she continued to build new thermal water structures. In the course of this article, the Thermal Springs of Bursa, focused by Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu with a paper presented during the 3rd National Congress of Medicine which was held on 17-19 September 1929, will be revisited by applying his perspective.

Keywords: Nüzhet Şakir Dirisu, Bursa, Thermal Springs.

GİRİŞ

Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu 1889'da Divriği'de doğmuş, 20 Mart 1959'da Ankara'da vefat etmiştir. Turgutlu oğullarından Süleyman Efendi'nin torunu ve Şakir Bey'in oğludur. Babasının memur oluşu nedeniyle ilk ve orta öğrenimini yurdun çeşitli bölgelerinde tamamlamıştır. İstanbul Tıp Fakültesi'ni 1921'de askeri hekim olarak bitirmiştir.¹ Gülhane'de 1923'de hariciye ve fizik tedavi ihtisasları yapmıştır. Aynı yıl bilgisini artırmak amacı ile Almanya'ya gönderilmiştir.²

Yurda döndükten sonra 1927'de Bursa Askeri Hastanesi'ne atanmıştır. Bursa Asker Hastanesi'ni bir kaplıca merkezi haline getirerek Türkiye'de ilk kez fizik ve kaplıca tedavisini kurmuştur.² 1931'de Milli Müdafaa Sıhhat İşleri Dairesi Üçüncü Şube Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.³ 1932'de Gülhane Fizik Tedavi Müderris Muavinliği (Doçent) sınavını kazanmış ve hoca olarak burada göreve başlamıştır. Bir yıl sonra (1933) profesör olarak kürsü başkanı olmuştur.² On iki yıl aralıksız olarak bu görevini yürütmüştür.¹

Lokman Hekim Journal, 2014;4(1):38-42

Received: 17.07.2013; Accepted: 30.12.2013

Correspondence Author: Engin Kurt, Gülhane Military Medical Academy Medical Faculty, Department of Medical History and Ethics, Ankara - Türkiye

enkurt@gata.edu.tr

1945'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurulması üzerine, Ankara Tıp Fakültesi'nde de faaliyetlerine başlamış ve burada Fizik Tedavi ve Hidroloji Enstitüsü Direktörü olmuş¹, Ankara Üniversitesi profesörler kurulunun 14 Temmuz 1945'teki ilk toplantısına da katılmıştır.⁴ 1949-1950 arasında bir yıl süre ile Ankara Tıp Fakültesi Dekanlığı'nı yapmıştır.¹ 1953'te Gülhane'nin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden ayrılmasına kadar hem Gülhane ve hem de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizik Tedavi Kürsülerinin hocalığını birlikte yürütmüştür.² Gülhane'nin Ankara Tıp Fakültesi'nden ayrılmasından sonra Ankara Tıp Fakültesi'nde kalmayı tercih etmiştir.² Son görev yeri Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizik Tedavi ve Hidroloji Enstitüsü olmuştur.¹

Nüzhet Şakir Dirisu'nun yayınlamış olduğu kitapları arasında Bursa Ilıcaları ile Tedavi (İstanbul-1930) ve İrdoloji İçme ve Kaplıca Tedavisi (Ankara-1952) isimli kitapları bulunmaktadır.⁵ Katılmış olduğu uluslararası tıp kongrelerinde romatizmada kendi usulleriyle yaptığı tedaviler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. 1933'de Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Usman (1884-1951) ile birlikte "Sıhhat Almanacağı"nda Bursa ve Yalova kaplıcalarına ait bir yazısı yayınlanmış olup bu yazıda da III. Milli Tıp Kongresi'nde sunduğu Bursa kaplıca sularının anti-anaflaktik etkisinden bahsetmiştir.⁶

Bu kaplıcalar çok eski zamanlardan beri insanlar tarafından kullanılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türkler tarafından Bizanslılar'ın yaptığı hamama karşılık daha mükemmel bir kaplıca inşa edilmesi bu sulara ne kadar çok önem verildiğini göstermektedir.

Eski zamanlarda Bursa'yı İstanbul'a tercih edenler bile olmuştur. Nazik Abdullah efendinin;

"Gerçi dersiz dehr içinde yoktur İstanbul'umuz,
Dursun İstanbul'unuz Bursa bizim makbulümüz" beyti meşhurdur.

Bilhassa kaplıcaların zevki, güzelliği bütün şiirlerin içeriğine mevzu olmuştur. Lâmiî Çelebi'nin;

"Ademi altun eder var ise gevher kaplıca,
Ey aruzu Bursa'nın yüzünde ziver kaplıca" beyti buna güzel bir örnektir.

YÖNTEM

1 Kasım 1928 tarihli harf devriminden 10 ay kadar sonra yapılmış olan III. Milli Tıp Kongresi'nde sunulmuş bilimsel makalelerden bir tanesi de Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu'ya ait Bursa Kaplıcaları ile ilgili bildiri idi. Çalışmamızda; Gülhane Askeri Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji A.D. Kütüphanesinde mevcut olan III. Milli Türk Tıp Kongresi'ne ait Kader Matbaası tarafından basılmış yazılı kaynak kitap incelenmiştir.⁷ Kitabın 236.-257. sayfalarında Dr. Nüzhet Şakir tarafından Bursa Kaplıcaları ile ilgili konuya değinilmiştir. Kongre kitabı Türkçe basılmıştır. Dili günümüz Türkçesine yakın olmasına rağmen özellikle tıbbi terimler Osmanlı Türkçesi olarak ele alındığından, kongre kitabının bu bölümü günümüz Türkçesine çevrilerek özet olarak sunulmuştur.

BURSA KAPLICALARININ OLUŞUMU

Oluşumu tahmin etmek kolaydır. Bursa'daki sıcak sular, depremler sonucunda meydana gelen çatlaklardan oluşmakta ve sular özellikle kalsiyum içermektedir. Sıcaklıkları 45-84 derece olduğuna göre, bunları dışarıdan süzülen suların aşağı tabakalara inerek ısınıp yeryüzüne çıktıkları şeklinde kabul etmek mümkün değildir. Bunlar, ucu dünyanın merkezine kadar uzanan kaya aralıklarının, çatlaklarının arasından kurtulan ve yeryüzüne çıkmaya çalışan gaz ve buharların yolda kesişmesi ile meydana gelmişlerdir. Böyle sulara "bakir sular" adı verilir. Bunların içeriğinde her türlü maden bulunmaktadır. Bursa kaplıcaları geçtikleri yolda kalker ve granit kayaları ile fazla temas ettikleri için kükürt tuzlarını fazla içermektedirler.

Bursa kaplıcalarını üç guruba ayırarak incelemek mümkündür:

1. Çekirge suları,
2. Bademli bahçe bölgesi suları,
3. Kara Mustafa ve civarı suları.

Birinci grup (Çekirge suları)

Çelikli su da denmektedir. Bunlar iki kısımdır; birine erkek, diğerine de dişi su derler. Sıcak olanı

dişi sudur. Erkek su iki çeşittir: Biri; “Horhor” olarak bilinmektedir. Yalnız eski kaplıcaya gider ve sıcaklığı 33-35 derecedir. Diğeri Çekirge’nin üst kısmında olup birkaç otele gitmektedir ve sıcaklığı 36-40 derecedir. Dişi su da iki çeşittir; Birinin sıcaklığı 45, diğerrinin sıcaklığı ise 48 derecedir. Çekirge sularının içerikleri birbirinin aynısıdır. Renksiz, kokusuzdurlar. Gazla alkali yapıdadır. Lezzetleri sıcak iken hoştur, soğuyunca hafif kireçli su şeklini alırlar.

İkinci grup (Bademli bahçe bölgesi suları)

Bursa’nın kükürtlü diye anılan sularıdır. Bunlar iki kaynaktan gelir. Birisinin, üzerinde 80-90 odalı bir otel bulunan kükürtlü kaplıcası vardır. Sıcaklığı 82 derecedir. Diğeri de, kayalıklar arasından çıktığı yerde, büyük yeni kaplıca ile kadınlara ait Kaynarca Hamamını besler. Sıcaklığı 84 derecedir.

Bu sularının her ikisinin de içerikleri aynıdır. Yalnız birinci su daha azdır. Bir deprem sonucunda bu su kısmen kaybolmuş ve çok azalmıştır. Daha sonra bir kış günü, bahçesinde kar tutmayan bir bölge mülk sahibinin dikkatini çekmiş ve orada kazılan kuyudan 76 derece sıcaklıkta su çıkmıştır.

Kaynakta hafif kokmuş yumurta kokusu duyulur. Suyu bir kaba aldıktan sonra bu koku kaybolur. Lezzetleri sıcak iken hoştur. Soğuyunca hafif kireçli su lezzetini verirler. Bunlar fevkalade sakinleştirici etkiye sahiptirler. Halbuki kükürtlü tuzlu sular uyarıcı etkiye sahip olmalıdır. Bu iki etki tamamen birbirinin zıttı şeklindedir. Bu nedenle Bursa’daki kükürtlü denilen sular hiçbir zaman kükürtlü su vasfına haiz olmamıştır. Bu sulardan şimdiki kükürtün etkisini beklemek bir hayalden başka bir şey değildir. Bu nedenle Bursa sularında kükürt tedavisi söz konusu olamaz.

Üçüncü grup

Bursa-Mudanya yolunun diğerr tarafında bulunan üç sudan ibarettir:

1. Kara Mustafa Hamamı suyu,
2. Mevlevi Şeyhi bahçesindeki su,
3. Tabag Eşref Efendi bahçesindeki su.

Birinci su üzerinde Rüstem Paşa’nın ağası Kara Mustafa tarafından yapılan hamam vardır. Diğerrleri boşa tarlaya akıp gitmektedirler. İçerik olarak birbirlerine benzerler. Kara Mustafa Hamamı’nın suyu iki yerden gelir. Bunların sıcaklıkları, 48-52 derece arasındadır. Derecesi 49 olan suyun radyoaktivitesi Bursa’da en yüksek olandır. Mevlevi Şeyhi bahçesindekinin radyoaktivitesi bunun yarısı kadardır. Sıcaklığı da 54 derecedir. Üçüncü suyun radyoaktivitesi ise gayet azdır. Sıcaklığı da 62 derecedir. Kokuları yoktur. Sıcak iken lezzetleri hoştur. Soğuyunca hafif kireçli su lezzetini verirler. Gayet berraktırlar.

Görülmektedir ki, bütün bu suların içerikleri hemen hemen diğerrinin aynıdır. Dolayısı ile tedavide birini diğerrinden ayırmak doğru değildir. Ancak radyoaktivitesi fazla olan Kara Mustafa ve Çekirge suları diğerrlerinden biraz ayrılırlar.

Halk arasında Bursa suları içilince kum yapar derler. Bu, suyun kum yapmasından değil, vücuttaki kumu çıkarmasındandır. Bu durum Bursa sularının idrar veren (söktürücü) olduğunu göstermektedir. Suyun bu (söktürücü) özelliği, suyun hipotonik olmasından, kalsiyum iyonunu diğerrlerinden daha fazla içermesinden kaynaklanmaktadır.

Nüzhet Şakir bu konu ile ilgili yapmış olduğu bir deneyi şöyle aktarmaktadır:

Hastaların, sabah saat 07.00’de idrarlarını yaptırdıktan sonra saat 12.00’ye kadar çıkardıkları idrarı üç gün süre ile toplamıştır. Bu miktarı yaklaşık 180 gr. olarak ölçmüştür. Aynı hastalara üç gün sonra sabah saat 07.00’de idrarlarını yaptırdıktan sonra 500 gr. kaplıca suyu içirmiştir. Suyu içirdikten yarım saat sonra hastalarda idrar yapma hissi gelmeye başlamış ve saat 12.00’ye kadar da yaklaşık 670-760 gr. kadar idrar toplanmıştır. Nüzhet Şakir 100 hasta üzerinde yaptığı bu deneyde hemen hemen aynı sonuçları almıştır. Deney sonucuna göre 1 litre su içirildiği zaman ise 1170 gr. idrar alınabilmekteydi. Bu zaman zarfında hastaların aynı gıdayı almalarına da azami dikkat göstermiştir. Dolayısı ile bu deney ile idrarında tortu, kum bulunanların (fosfat, oksalat, urat gibi) bu sularla yapılacak olan idrar söktürücü tedavinin faydalı olduğu ve böbrek hastalıklarında Bursa ılıcalarının idrar söktürücü özelliğinin önemli rol oynadığı görülmektedir.

BURSA KAPLICALARININ MEKANİZMALARI

Bursa kaplıcaları esas itibarı ile sıcaklıkları, radyoaktiviteleri ve su içinde bulunan tuzların şekli ile etki ederler:

Sıcaklıkları ile Etkileri

Normal sularından farklıdır. İçerisindeki maddeler pek fazla kolloidal halde bulunduğu için sıcaklığı az nakleder ve bundan dolayı da geç soğur. Bunun tedavide değeri çok fazladır. Sıcaklığın tedavide oynadığı rol malumdur. Sıcaklığın etkisi ne kadar devamlı ve düzenli olursa o kadar iyi sonuç alınır.

Radyoaktiviteleri ile Etkileri

Bursa kaplıcalarında bulunan radyoaktivite, sularında eriyik halde bulunan radyumdan ibarettir. Radyumun dört gün zarfında yarısının bir ayda da tamamen kaybolduğu bilinmektedir. Radyoaktivite, solunum, içme ve banyo sureti ile vücuda girerek etki etmektedir. Bursa kaplıcalarındaki radyoaktiviteden istifade de, eski Türk hamamı şeklindeki yapılardan istifade edilerek oluyordu. Bu da şu şekilde idi; Kaynaktan gelen su, hamamın büyük kubbesi altındaki havuzda toplanıyor, havuz içinde yüzmekle oluşan çalkantıda ortaya çıkan suyun içindeki radon, tamamen dışarı çıkarak kubbenin altını dolduruyordu. Böylece bu gibi yerlere girerek bekleyenlerde birçok hastalık tedavi ediliyordu.

Su içinde bulunan tuzlar ile etkileri; Su içindeki tuzlar üç şekilde bulunurlar.

1. Molekül halindedir ki, tuz tam teşekkül etmiş ve birleşmiş bir şekildedir.
2. Eriyik içinde bulunan tuzların bazı molekülleri iyonlara ayrılmış olarak bulunurlar. Bu her cisme göre değişik derecededir. Yoğunluğu az olan eriyiklerde cisim daha fazla iyonize haldedir. Eriyikte bulunan radyoaktivite, tuzun daha çok iyonlara ayrılarak fazla iyonize bir halde bulunmasına sebep olur. Bir eriyik içindeki tuz ne kadar fazla iyonize halde bulunursa o derece elektriği kolay iletir. İyon hali azaldıkça elektrik iletimi de azalır.

Nüzhet Şakir bu durumu yapmış olduğu şu deney ile test etmiştir: Çekirge'nin dişi suyundan bir kaba koyarak bir ay beklemiştir. Bir ayın sonunda suyun radyoaktivitesinin hemen hemen tamamen azaldığını suyun içinden geçirdiği elektriği ölçerek (2,5 miliamper olarak ölçmüştür) tespit etmiştir. Hiçbir şeye dokunmadan bu suyu boşaltarak yerine aynı miktarda kaynaktan yeni alınan suyu koyar ve testi tekrarlamıştır. Yaptığı ölçümlerde, geçen elektriği 4 miliamper olarak ölçmüştür. Bu durumu birçok defa tekrarlayarak aynı sonuçları almıştır. Böylece kaplıca suyunun kaynağından çıktığı andaki radyoaktivitesi ile dışarıda bir ay bekledikten sonraki radyoaktivitesi arasında fark olduğunu, zamanla suyun içerisinde bulunan tuzun iyonize halinin azaldığını göstermiştir.

3. Cisimler maden suları içinde bu iki halden başka kolloidal halde de bulunurlar. Bu tuzun eriyik içinde asılı olarak küçük parçalar halinde dengede durması demektir. Radyoaktivite işte böyle kolloidal halde bulunan cisimleri uzun süre o halde tutmaya yardım ederek tortulanma (dibe çökme) zamanını uzatır.

YAPMIŞ OLDUĞU DENEYLERDEN ÖRNEKLER

Örnek 1: Çekirge sularının "antianflaktik" özelliğinin tespiti

Bunun için iki kobay almıştır. Her ikisinin de cilt altına 10 cm³ at serumu enjekte etmiştir. Bunları aynı şartlar altında 25 gün beslemiştir. Kobaylardan birisinin aynı zamanda 25 gün süre ile cilt altına 2 cm³ Çekirge'nin dişi suyundan enjekte etmiştir. Kobaylardan her ikisinin de anaflaksiden ölmesi muhtemel olmasından dolayı, cılız ve tüyleri dökülmüş hayvanları seçmiştir. Su şırınga edilen hayvan on gün sonra şişmanlamaya başlamış, sırtındaki kemikler görülmeye başlamışken kaybolmuştur. Hayvan tombullaşmış ve gayet parlak ve çok sık olmak üzere tüyleri geri gelmiştir. Diğer ise hep aynı, cılız ve tüyleri dökülmüş halini muhafaza etmiştir. Nüzhet Şakir 25 gün sonra kobayların her birine, aynı beygir serumundan cilt altına 20'er cm³ enjekte etmiştir. 10 dakika sonra kendisine su zerk edilmeyen kobayın önce arka sonra da ön ayakları yayılmış, başı yere düşmüş ve yaklaşık bir saat kadar sonra da ölmüştür. Halbuki kendisine daha önce su şırınga edilen kobay sanki hiçbir şey olmamış gibi, gezmiş ve koşmuştur.

Bu deney bize Çekirgenin dişi suyunun, antianflaktik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile maden suyu tedavisinde hiçbir zaman suyun ihtiva ettiği madenin miktarı ve cinsi önemli değildir. O cisimlerin mevcutları, çok az da olsa, şekilleri ve su içerisindeki halleri, kullanılış tarzları, kaplıca tedavisinin esasını teşkil eder.

Örnek 2

“İstanbul askeri sanayi mektebi talebelerindenoğluefendi, başının bütün her yerini kaplayan bir ekzema ile gelmişti. Buna da su şırıngası tatbik edildi. Ekzemanın sınırları küçüldü. Başka bir tedavi yapılmadığı halde, daha önce her türlü tedaviye dirençli olan ekzema şimdi sönmek üzere” diyerek kaplıca suyunun etkisinin ne kadar fazla olduğunu belirtmektedir.

SONUÇ

Türkiye kaplıca bakımından dünyanın zengin ülkelerinden birisi olma özelliğini tarih boyunca hep korumuştur. Tarihsel süreç içerisinde geleneksel yöntemlerle sağlık amacı ile kullanılan bu kaynaklar, Cumhuriyet ile birlikte modern tıbbın gereklerine uygun olarak ele alınmış ve kullanılmıştır. İnsan sağlığı açısından yararlı olduğu, bazı hastalıkları (özellikle romatizmal hastalıklarda) iyileştirici özelliği bulunduğu bilinen kaplıcalar, sağlık turizmi açısından da önem taşımaktadır.

Ülkemizde, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı'nın gelişmesine önemli katkıları olan Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu'nun, özellikle Bursa kaplıcalarıyla ilgili olarak yapmış olduğu deneyler ve çalışmalar ile ortaya koymuş olduğu sonuçlar, atlanılmaması gereken kayda değer bulgulardır. Kendisini saygıyla anıyoruz.

BİLGİ: Bu makale 7-8 Haziran 2012 tarihlerinde Bursa'da düzenlenen Avrupa'da SPA Kültürü Sempozyumu'nda bu makalenin yazarı tarafından sunulan “Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu'nun Gözü ile Bursa Kaplıcalarına Bir Bakış” adlı sözlü bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

1. <http://divrigivakfi.org.tr/index.php/features/rtl-languages/onemlikisiler> (Erişim Tarihi: 15.07. 2013)
2. Gülhane Askeri Tıp Akademisi 100. Yılında 1898-1998. Ataç A. (ed.). Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara; 1998. p.247-248.
3. Kâhya E., Erdemir AD. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Yayın No: 302, Ankara; 2000. p.401.
4. Noyan A. Ankara Tıp Fakültesi Kuruluş Tarihçesi. A.Ü. Tıp Fak. Yayınlarından Sayı:76, Ajans Türk Matbaası, Ankara; 1959. p.11.
5. Ege R. Cumhuriyet'in 50.Yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinin Gelişimi. A.Ü. Tıp Fak. Yayın No.303, Başbakanlık Basımevi, Ankara; 1974. p.355-356.
6. Onel D., Sarı H. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 yılından sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi. Unat EK. (ed.). Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları: 4, Gürtaş Matbaası, İstanbul; 1988. p.125.
7. Şakir N. Bursa Kaplıcaları. Üçüncü Milli Türk Tıp Kongresi Ankara 17-19 Eylül 1929, Kader Matbaası, İstanbul; 1930. p.236-257.